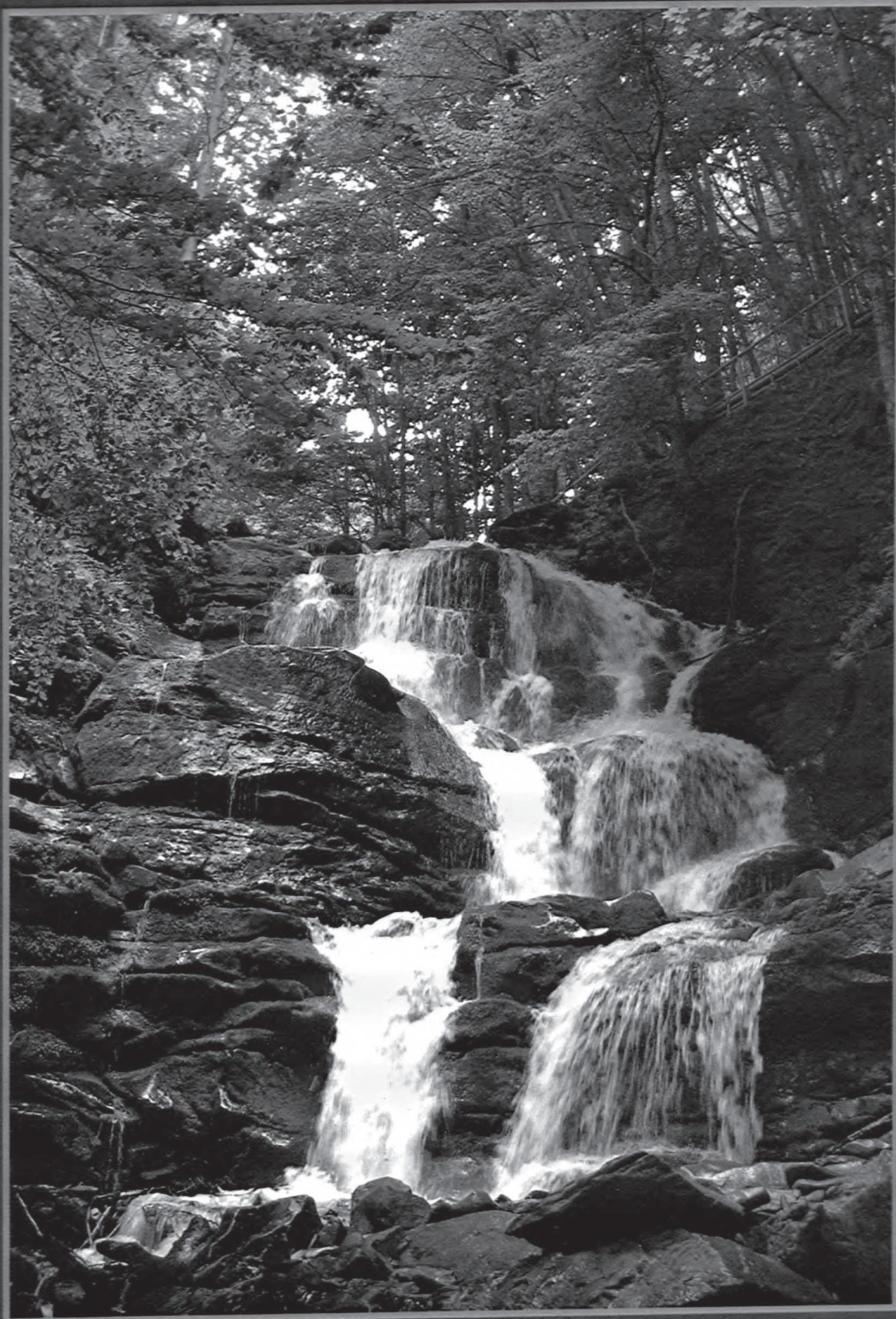

Kárpátalja

KÁRPÁTALJA

Szerkesztette

BARANYI BÉLA

Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja

•

Dialóg Campus Kiadó

Pécs–Budapest, 2009

A könyv megjelenését az Első Magyar Földgáz- és Energiakereskedelmi és Szolgáltató Kft. támogatta.

Szerzők

BARANYI BÉLA (Bevezetés, XII.3., XII.6. fejezet); BERGHAUER SÁNDOR (VIII.2.3., IX. fejezet); BREZOVICS LÁSZLÓ (II.2., XIV. fejezet); CSOMA ZOLTÁN (III.1.6., III.2.2.2. fejezet); DANCS LÁSZLÓ (I. fejezet); DARCSI KAROLINA (XIII. fejezet); FILEPNÉ NAGY ÉVA (XII.3.2.2. fejezet); FODOR GYULA (V.1, V.2., V.3., V.5., VIII.2.1. fejezet); GÖNCZY SÁNDOR (III.1.2., VII.2.2., VII.2.7., VII.2.9., VII.2.11. fejezet); GULYÁS LÁSZLÓ (II.1. fejezet); IZSÁK TIBOR (III.1.3., III.2.1., VII.2.1., VII.2.3., VII.2.6., VIII.1.; VIII.2.2. fejezet); JAKAB LAJOS (V.4. fejezet); KÉSZ BARNABÁS (X.4. fejezet); KISS ÉVA (VIII.3., XII.1., XII.2., XII.4., XII.5., XIV. fejezet); KOHUT ERZSÉBET (III.1.7. III.2.2.3. fejezet); MOLNÁR D. ISTVÁN (IV.1.1., IV.1.3., IV.1.4., VI.2.2., VI.2.3., VI.3.2., VI.3.3., VII.2.4., VII.2.10., VII.2.13. fejezet); MOLNÁR JÓZSEF (III.1.1., III.1.4., III.1.5., III.1.9., III.2.2.1., III.2.2.4., IV.1.2., IV.1.3., IV.1.4., IV.1.5., IV.1.6., IV.2., VI.1., VI.2.1., VI.2.4., VI.3.1., VI.3.4., VI.3.5., VII.1., VII.2.5., VII.2.8., VII.2.12. fejezet, Függelék); OROSZ ILDIKÓ (X.1., X.2., X.3., XI. fejezet); ZSELICZKY ISTVÁN (III.1.8., III.2.2.3. fejezet)

Lektorálta

FILEP GYULA főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola

SOÓS KÁLMÁN rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

© Magyar Tudományos Akadémia

Regionális Kutatások Központja, 2009

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

TARTALOM

Ábrajegyzék.....	12
Táblázatok jegyzéke	15
Bevezetés.....	19

I. FEJEZET

UKRAJNA TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZETE

1. Makrogazdasági jellemzők	25
2. A gazdasági-társadalmi viszonyok sajátosságai Ukrajnában	33
2.1. Demográfiai tendenciák, a népesség területi és strukturális jellemzői	33
2.2. A gazdasági területi megoszlás és szerkezete	41
2.3. Speciális gazdasági övezetek és kiemelt fejlesztési területek	49
2.4. A humán erőforrások néhány regionális sajátossága	52
3. A területfejlesztés intézmény- és eszközrendszere	55
3.1. Törvényi és jogi szabályozás	55
3.2. A regionális politika intézményi keretei Ukrajnában	59
3.3. Az ukrán közigazgatási rendszer és a területpolitika regionális szintjei	60
3.3.1. Központi (nemzeti) szint.....	62
3.3.2. Makrorégiók	62
3.3.3. Megyei/regionális szint.....	63
3.3.4. Járások (szubregionális szint)	64
3.3.5. Települési önkormányzatok (helyi szint).....	64

II. FEJEZET

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE

1. Kárpátalja 1918 előtt.....	65
1.1. Az Északkelet-Felvidék a honfoglalástól a kiegyezésig	65
1.2. Az Északkeleti-Felvidék gazdasága a dualista korszakban.....	71
1.2.1. A gazdasági élet általános jellemzése	71
1.2.2. A hegyvidéki akció	72
2. Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági-társadalmi helyzete a XX. században	75
2.1. Ruzska–Krajnai Autonóm Terület, 1918. december 25.– 1919. szeptember 10.	75
2.2. Podkarpatszka Rusz, 1919–1938	78
2.3. Kárpáti Ukrajna, 1938. október–1939. március	83
2.4. Kárpátalja terület, 1939. március–1944. október	87
2.5. Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október–1945. június.....	93

2.6. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június–1991. augusztus	95
2.7. A Kárpátontúli terület a független Ukrajna keretei között	101

III. FEJEZET TERMÉSZETI KÖRNYEZET

1. Természeti áttekintés, tájszerkezet	107
1.1. Földrajzi fekvés	107
1.2. Földrajzi viszonyok, domborzat	108
1.3. Ásványi kincsek	118
1.3.1. Általános jellemzés	118
1.3.2. Tüzelőanyag ásványi kincsek	119
1.3.3. Fémek ásványi kincsek	120
1.3.4. Nemfémek ásványi kincsek	121
1.3.5. Ásvány- és termálvizek	122
1.4. Éghajlati viszonyok	123
1.5. Vízrajzi adottságok	130
1.6. Talajviszonyok	140
1.7. Természetes növényzet	143
1.7.1. Síkvidéki planár régió	144
1.7.2. Előhegyi (kollin) régió	145
1.7.3. Középhegységi (szubmontán) régió	145
1.7.4. Hegyvidéki (montán) régió	146
1.7.5. Alhavas (szubalpin) régió	146
1.7.6. Gyephavas (alpin) régió	147
1.8. Állatvilág	147
1.9. Tájszerkezet	151
2. Természetvédelem, környezetvédelem	154
2.1. Természetvédelmi területek	154
2.2. Környezetvédelmi kérdések a régióban	158
2.2.1. A levegő és a vizek szennyezése	159
2.2.2. Talajdegradáció	160
2.2.3. Veszélyeztetett növény- és állatfajok	161
2.2.4. A természeti táj átalakítása	162

IV. FEJEZET NÉPESSÉG

1. Népmozgalom	164
1.1. A népességszám történeti alakulása	164
1.2. A népesség száma és területi elhelyezkedése napjainkban	174
1.3. A természetes szaporodás	176
1.4. Vándormozgalom	180

1.5. A népesség nemek szerinti összetétele.....	184
1.6. Családi állapot.....	186
2. A népesség összetétele.....	187
2.1. A népesség nemzeti és nyelvi összetétele	187
2.1.1. Nemzeti összetétel	187
2.1.2. A nemzeti összetétel területi sajátosságai	193
2.1.3. Anyanyelvi összetétel	200
2.2. Vallási megoszlás.....	207
2.3. Iskolázottság	209

V. FEJEZET HUMÁN ERŐFORRÁSOK

1. Kárpátalja humán erőforrásainak jelenlegi helyzete	215
1.1. Gazdasági aktivitás és foglalkoztatottság.....	215
1.2. Az iskolai végzettség területi eltérései	216
2. A felsőfokú humán erőforrás-képzés helyzete.....	219
2.1. Felsőoktatási intézmények	219
2.2. A kárpátaljai felsőoktatás nyelvi és nemzetiségi megoszlása	224
2.3. Migráció a felsőoktatásban	227
3. Munkaerő-piaci adottságok.....	233
3.1. Munkaerő-ellátottság és munkanélküliség.....	233
3.2. Munkahelyi ingázás	234
4. A humán erőforrás minőségét befolyásoló néhány tényező.....	235

VI. FEJEZET TELEPÜLÉSRENDSZER

1. Alapadottságok	239
2. Városhálózat	239
2.1. Az urbanizáció folyamata	239
2.2. A megye városai	241
2.3. Városi típusú települések	245
2.4. Szuburbanizáció és szuburbán települések	250
3. Faluhálózat.....	252
3.1. A falvak csoportosítása lakosságszám szerint.....	252
3.2. A falvak morfológiai típusai	255
3.3. Óriásfalvak.....	260
3.4. Magyarlakta falvak Kárpátalján.....	262
3.5. A falvak fejlődési perspektívái.....	267

VII. FEJEZET KÁRPÁTALJA JÁRÁSAI

1. Beregszászi járás	269
2. Huszti járás	274
3. Ilosvai járás	276
4. Munkácsi járás	278
5. Nagybereznai járás.....	281
6. Nagyzölösi járás.....	283
7. Ökörmezői járás	286
8. Perecsenyi járás.....	287
9. Rahói járás	289
10. Szolyvai járás	291
11. Técsői járás	293
12. Ungvári járás.....	295
13. Volóci járás	298

VIII. FEJEZET KÁRPÁTALJA GAZDASÁGA

1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái	301
2. A gazdasági ágazatok jellemzői.....	303
2.1. Ipar	303
2.1.1. Általános jellemzők	303
2.1.2. Nehézipar, erdő- és fafeldolgozó ipar	307
2.1.3. Könnyű- és élelmiszeripar	313
2.1.4. Ipari vállalkozások	316
2.2. Kárpátalja mezőgazdasága	320
2.2.1. A mezőgazdasági termelés általános jellemzése.....	320
2.2.2. Mezőgazdasági termelés és értékesítés	324
2.3. Kereskedelem, külkereskedelem.....	328
2.3.1. Kereskedelem	328
2.3.2. Külkereskedelmi tevékenység	330
3. Kárpátalja logisztikai, közlekedési helyzete	332
3.1. Kárpátalja közlekedése, kommunikációs infrastruktúrája.....	332
3.2. A kárpátaljai logisztikai klaszter	335

IX. FEJEZET TURIZMUS

1. Ukrajna turistaforgalma	337
2. Ukrajna turizmusa országos összevetésben	339
3. Turisztikai vonzerők és termékek	340
3.1. Természeti erőforrások, vonzerők.....	341

3.2. Ember alkotta vonzerők, kulturális erőforrások	343
3.3. Falusi turizmus	345
3.4. Egészségturizmus	346
4. Turistaforgalom	350
5. Kereskedelmi szálláshelyek Kárpátalján	352

X. FEJEZET KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

1. A terület regionális kulturális identitásának kérdései	354
1.1. Az identitást befolyásoló történelmi-gazdasági tényezők	354
1.2. A regionális identitás megnyilvánulásának formái	357
1.3. A régióban élő magyarok identitásának kérdései	361
1.4. Tolerancia, intolerancia kérdése a régióban	363
1.5. A vallási identitás és szerepe a regionális identításban	365
2. Nyelvismeret a régióban	367
2.1. Az anyanyelv ismerete	368
2.2. A környezeti nyelv ismerete	371
2.3. Az idegen nyelvek ismerete	372
3. Kulturális élet, kulturális fogyasztás	373
3.1. Színházi élet	373
3.2. A zenei élet hivatásos terei	377
3.3. Mozi	380
3.4. Könyv és könyvtár	382
3.5. Média, médiafogyasztás	386
4. Tájak változatossága, hagyományok gazdagsága, népi kultúra	392
4.1. Bevezető gondolatok	392
4.2. Tájak, hagyományok	394
4.2.1. Az ungi táj	394
4.2.2. Az unikális Nagydobrony	397
4.2.3. Munkács környéke	399
4.2.4. A beregi táj	400
4.2.5. A vízi világ – Szernye-mocsár	402
4.2.6. Tiszán innen, Tiszán túl – Ugocsa	405
4.2.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	408
4.2.8. A Tisza-völgy – a magyarság végvára	410
4.2.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	413
4.2.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	415

XI. FEJEZET OKTATÁS, KÉPZÉS

1. Az anyanyelvű/anyanyelvi oktatás helyzete az ukrán oktatáspolitikai trendek függvényében.....	421
1.1. Oktatásstratégiai kérdése.....	421
1.2. Az oktatási rendszer jogi keretei	424
2. A kárpátaljai oktatási hálózat szerkezete, sajátosságai	428
2.1. Iskola előtti nevelés.....	428
2.2. Közoktatás.....	431
2.2.1. A közoktatás helyzete és változása	431
2.2.2. A magyar szórványok oktatási helyzete.....	441
2.3. Felsőoktatás.....	444
2.3.1. A felsőoktatási intézmények hálózata a régióban	444
2.3.2. Magyarok a felsőoktatásban	450

XII. FEJEZET HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS

1. Az európai integrációs folyamatok új kihívásai.....	454
2. Határ menti együttműködés eredményei Ukrajnában és Kárpátalján	457
3. A magyar–ukrán határ menti együttműködés	462
3.1. A határon átnyúló kapcsolatok jellege	463
3.2. Az interregionális együttműködés intézményi keretei	469
3.2.1. Eurorégió (nagyregió) – Kárpátok Eurorégió	469
3.2.2. A határ menti együttműködés egy újabb területe: magyar–román–ukrán interregió.....	474
3.2.3. Új euroregionális szerveződések – kistrégiók és egyéb interregionális együttműködések	482
3.3. Határforgalom	483
4. A magyar–ukrán határ menti együttműködés újabb jelei.....	489
5. A magyar–ukrán határtérség fejlesztési prioritásai	491

XIII. FEJEZET POLITIKAI SZERKEZET ÉS KÖZIGAZGATÁS

1. A független Ukrajna létrejötte.....	493
2. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – az elveszett autonómia ügye.....	495
3. A független Ukrajna államberendezkedése.....	499
3.1. Ukrajna elnöke	499
3.2. Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa.....	500
3.3. A miniszterelnök	500
3.4. Az ukrán választási rendszer alakulása	500

3.5. Az ukrán közigazgatás szerkezete.....	502
3.6. Reformelképzelések az ukrán közigazgatásban	504
4. A kárpátaljai magyarság helye az ukrainai politikai palettán.....	506

XIV. FEJEZET
KÁRPÁTALJA FEJLESZTÉSÉNEK STRATÉGIAI IRÁNYAI

1. Fejlesztési célok – a regionális és országos érdekek összehangolása	510
--	-----

Irodalom	514
Magyar–ukrán földrajzi mutató	533
A kötet szerzői.....	541

1.3. Ásványi kincsek

1.3.1. Általános jellemzés

Kárpátalja területe földszerkezeti és geológiai szempontból négy, egymástól jól elkülöníthető részre oszlik, amelyek különböznek egymástól domborzatilag, de kőzet- és ásványtanilag is – Flis-Kárpátok, Vihorlát-Gutini-gerinc, Máramarosi-masszívum és a Kárpátaljai-alföld. Mindegyik földszerkezeti egységnek jellegzetes ásványi kincsek felelnek meg. Kárpátalja Ukrajna természeti erőforrásainak összpotenciáljából 2,1%-kal rendelkezik, amely alapján a 20. helyen helyezkedik el a megyék között, az ásványi kincsek mennyiségi potenciálja alapján pedig a részesedése 0,27%, amellyel a 18. helyet foglalja el a megyék sorrendjében. A feltárt ásványi kincsek megoszlása az ásványkincsfajták tartalmának potenciálja alapján a megyében: tüzelőanyag-energetikai – 13,1%, fémek – 24,1%, bányavegyészeti – 37,7%, építőanyagok – 25,1% (Rudenko, 1999).

Kárpátalján 217 *ásványkincs-lelőhely* található, amelyekből kettő a drágafém, három a színesfém, négy a higanyérc, négy a barnaszén, négy a földgáz, három a zeolit, egy-egy a kaolin és a konyhasó, a többi pedig építőanyag lelőhely. Az ásványi erőforrások egyenlőtlenül oszlanak meg a megye területén. Az ásványkincsek lelőhelyeinek nagy része a Beregszászi, a Técsői és a Huszti járásokban található. A Kárpátalján bányászott ásványkincsek között nagy jelentősége van a konyhasónak, amelyet Aknaszlatinán termelnek ki (Pop, 2003).

A megye hegyvidéki és síkvidéki részei *építőanyagokban* – kaolin, mészkő, márvány, andezit, homokkő stb. – gazdagok. A vulkanikus kőzetek mállása folytán több ásványi festék lelőhelye keletkezett. A nemfémek között említésre méltóak a dolomit és zeolit lelőhelyek. A Vihorlát-Gutini-gerinc sávjában és a Beregszászi-dombvidéken különféle *fémek ásványi kincsek* terjedtek el. Különösen nagy jelentősége van az aranylelőhelynek, amelyet nemrégiben kezdtek kiaknázni közel Beregszászhoz. A Beregszászi-dombvidéken, a fémek ásványi kincsek közül találtak még polimetallikus érceket (ólom, cink, réz, barit stb.), alunitot, higanyércet, a vulkanikus gerincen pedig mangánércet, molibdént, bauxitot, kobaltot és más érceket, de ezeknek nincs ipari jelentősége.

Kárpátalja jelentős *ásványvízkészletekkel* rendelkezik. Területén több mint 360 forrást találtak. Az ásványvizek ásványi összetételük szerint lehetnek karbonátosak, vas-, bróm-, jód-, arzén-, radontartalmúak, szulfidosak.

1.3.2. Tüzelőanyag ásványi kincsek

A tüzelőanyag ásványi kincsek közül Kárpátalján *barnaszén-* és *földgáz* lelőhelyeket tártak fel. A kárpátaljai *barnaszén* intenzív kitermelése az 1940-es években kezdődött az iloncai (Ilosvai járás), a nyírhalmi (Szolyvai járás) és a Tiszamelléki (Nagyszőlősi járás) lelőhelyeken. A kitermelés beindításához szakemberek érkeztek a megyébe a Donyec-medencéből. A kitermelés 1946-ban elérte a 26 ezer, 1958-ban pedig már meghaladta az 512 ezer tonnát. A kitermelt szenet tüzelőanyagként használták a háztartásokban.

Barnaszén-lelőhelyek Kárpátalján több mint 50 lelőhelyen az Ung és a Tala-bor folyók között, a Vihorlát-Gutini-gerinc mentén találhatók. A legnagyobbak közöttük – az iloncai, az ungvári, a beregszőlősi és a kissarkadi. A szénkészletek rétegei 18–220 méter mélységben található a felszíntől. A szén alacsony fűtőértékű, magas nedvességtartalmú, ezért a felhasználása helyi jelentőségű. A készleteket (a lignittel együtt) 39 millió tonnára becsülik. A lelőhelyek közül az utóbbi évtizedig már csak az iloncai lelőhelyen bányásztak külszíni fejtéssel szenet, de az 1990-es évek végén, a helyi barnaszén bányászatának alacsony gazdaságossága és a környező települések földgázfűtésre való áttérése miatt a fejtést beszüntették. A Beregszászi járás Nagybégány községe mellett lignitlelőhelyet tártak fel. Ez a lelőhely azért is jelentős, mert a lignit tartalmaz germániumot (182 g/t), amely a félvezetők gyártásához is szükséges (*Zasztavecka – Zasztaveckij et al. 1996; Pop, 2003*).

Kárpátalja területe, a *földgázkészletek* alapján nem tartozik Ukrajna nagy földgázmezői közé, lelőhelyei helyi jelentőségűek. A földgázkitermelés Kárpátalján a múlt század 90-es éveinek végén kezdődött. Ma már több lelőhely is ismert: az aknaszlatinai (a becsült készletek – 352 millió tonna), az oroszkomoróci (2044 millió tonna), a királyházi és szánfalvai – készleteiket 217 millió tonnára becsülik (*Pop, 2003*). A felsorolt lelőhelyek közül az aknaszlatinain, amely a Kárpáti kőolaj és földgázmezők része, 1982-től folyik a kitermelés. A főleg metántartalmú (88–94%) földgáz itt 180–400 méteres vastag rétegben a Kárpátaljai-süllyedék tufa, homokkő és aleurit rétegeihez kapcsolódik közel 1000 méter mélységben. A levegőhöz hasonlított sűrűsége 0,6, legalacsonyabb hőértéke 1874 kJ/m³. Az energiahordozó készleteit a kevésbé jelentősek közé sorolják, ezért 1988-tól a helyi szükségletek kielégítésére hasznosítják (Ukrajna földrajzi enciklopédiája, 1989–1993).

Mocsaras vagy elláposodott *tőzegterületek* főleg Kárpátalja síkvidéki területén találhatóak és a megye területének 0,1%-át foglalják el (Kárpátalja statisztikai évkönyve, 2003). A jelentősebbek közé lehet sorolni a Fekete-lápot (oligotróf mocsár a Buzsora-hegy lejtőin, Ilosvai járás), a Szernye-mocsár maradványait (Beregszászi és Munkácsi járás), a Fagyalos (Szvidovec) és a Csornohorai-masszívum kisebb elmocsarasodott területeit. A tőzegkitermelés, a mocsar-

rak nagyarányú lecsapolását és termőföldekké való átalakítását követően (a XIX. és XX. század folyamán), csaknem teljesen megszűnt. Helyi jelentőségű tőzegkitermelés a lecsapolt Szernye-mocsár területén folyik, ahol a kitermelt, kismennyiségű tőzegszerű földet a talaj feljavítására használják.

1.3.3. Fémes ásványi kincsek

Kárpátalján a fémes ásványi kincsek közül főleg a színesfémek különböző fajtái fordulnak elő, amelyek lelőhelyei a Vihorlát-Gutini-gerinchez és a Beregszászi-dombvidékhez kapcsolódnak. A jelentősebb fémek között van az arany, a cink és az ólom, a higanyérc, az alunit, a réz és mások. Legnagyobb értéke ezek között az arany kitermelésének van.

Az *arany* kitermelése Kárpátalján már a középkorban elkezdődött, de az érc aranytartalmának csökkenése miatt abbahagyták. A kitermelési és fémkivonási technika fejlődésével a jelenkorban újra elkezdődött az aranytartalmú érc kitermelése. A megye területén jelenleg két aranylelőhely ismert. Az egyik – amelyik 1999-től működik – a nagymuzsalyi (Beregszászi járás), a Beregszászi-dombvidék déli lejtőin található, 2 km² területen. Az érc, aranytartalmán kívül több színesfémet is hordoz magában (ólmot, indiumot, germániumot, ezüstöt, kobaltot, higanyt, szelént stb.). Az ércek neogén tufában kvarc-barit-szulfidos erek alakjában találhatóak, amelyek vastagsága eléri a 0,5–10 métert. Az érc átlagos aranytartalma 5–6 g/t. A Zakarpatpolimetal cég a lelőhely közelében az érc elsődleges feldolgozásával foglalkozik, amelyből majd más helyen vonják ki az aranyat és más színesfémeket. A nagymuzsalyi lelőhelyen kívül szintén jelentős a „Szauljak” lelőhely Nagybockó közelében (Rahói járás), ahol még tart az érc és a lelőhely vizsgálata, értékelése (Ukrajna földrajzi enciklopédiája, 1989–1993; Pop, 2003).

A Beregszászi-dombvidék nyugati oldalán *polimetalikus ércek* (ólom, cink, réz, barit) lelőhelye ismert, amelynek kiaknázása már a szovjet érában elkezdődött, de jelenleg a kitermelés szünetel. Egyes értékelések szerint a lelőhely ólom készletei eléri a 301 ezer tonnát, a cink készletek pedig a 694 ezer tonnát. Szintén polimetalikus érceket (alunit, réz, cink, ólom stb.) tártak fel a geológusok Nagybégány község (Beregszászi járás) mellett, ahol a kvarc-barit-szulfidos érchordozó erek vastagsága 0,2–10 méter. Egyes rétegek alunittartalma eléri a 70–80%-ot. Az érces ásványok között a legelterjedtebbek a halenit, szfalerit, pirit és kalkopirit (Ukrajna földrajzi enciklopédiája, 1989–1993; Pop, 2003).

A *barit (súlypát)* koncentrátum fontos vegyipari és gyógyszeripari alapanyag. A barit érc, amelynek Ukrajna egyetlen lelőhelyét Nagybégány (Beregszászi járás) mellett tárták fel, fedezni tudja az ipar szükségleteit. Egyes rétegek

barittartalma eléri a 34%-t. A lelőhely készleteit baritból 5,7 millió tonnára becsülik (Pop, 2003).

Kárpátalján *higanyérc* lelőhelyet Visk (Husztói járás) közelében tárták fel. A szovjet korszakban ércfeldolgozó kombinátot építettek, szakembereket telepítettek a feldolgozáshoz. Az 1990-es években a higanyérc kitermelése és feldolgozása megszűnt. A fémes ásványi kincsek közül, megyei szintű mércével mérve is jelentéktelen mennyiségben fordul elő vasérc, mangánérc, molibdén, bauxit, króm stb.

1.3.4. Nemfémes ásványi kincsek

A *konyhasó* kitermelését már az ókorban megkezdték, de intenzív kitermelés a XVIII. századtól folyik. Legjelentősebb lelőhelye Aknaszlatinán található. A lelőhely (176 hektár) geológiailag a Kárpátaljai-süllyedék Aknaszlatianai-mélyedéséhez kapcsolódik. A sólerakódás 760–1800 méter átmérőjű, 100–490 m magas kupolaszerű éket alkot a homokos-agyagos üledékekben. Tiszta és üledékekkel szennyezett rétegek váltogatják egymást. A kitermelésre legalkalmasabb sórétegek 58–98 és 208–409 méter mélységben helyezkednek el. Az ipari készleteket 360 millió tonnára becsülik, amelyből az aknaszlatinai részleg készletei eléri a 210 millió tonnát. A vegyipar és élelmiszeripar részére bányászott konyhasó mennyisége az 1990-es évek elején elérte a 700 ezer tonnát évente (Ukrajna földrajzi enciklopédiája, 1989–1993).

Ma a kitermelés – amelyet 400 méter mélységig végeznek – nem éri el a 200 ezer tonnát és a kilenc megnyitott bánya közül csak kettő működik. Az egyikében található az aknaszlatinai tudószanatórium földalatti részlege, ahol asztmás betegeket gyógyítanak. Az aknaszlatinai lelőhelyen kívül ismertek még a talaborfalui és az ósándorfalvai lelőhelyek, ahol nem folyik kitermelés (Pop, 2003).

Nagy jelentősége van a *kaolinnak* Kárpátalja nemfémes ásványi kincsei között. Kitermelése a porcelángyártáshoz már a XIX. században elkezdődött. Lelőhelyei között a legjelentősebbek a bercsenyfalvai (Perecsenyi járás), a beregszászi és a nagymuzsalyi. A megyében található kaolin fehér és jó minőségű. A beregszászi lelőhely készleteit 4,3 millió tonnára becsülik (Pop, 2003).

Kárpátalján több mint 30 *márványlelőhely* ismert, amelyek különböző színárnyalatúak lehetnek. Az országban is ismert lelőhelyen, a Máramarosi-masszívum Terebesfejrpaták és Rahó közötti részén értékes, az építőiparban keresett fehér és szürke színárnyalatú márványt termelnek ki, amelyek készleteit 7,2 millió m³-re becsülik. Terebesfejrpatákon kívül márványlelőhelyeket tártak fel a Talabor és Tarac folyók között. A márványlelőhelyek közelében, rajtuk kívül Szolyva (készletek – 391 ezer tonna) és Perecseny közelében találhatóak mészkőlelőhelyek (*Zasztavecka – Zasztaveckij* et al. 1996; Pop, 2003).

A *zeolitot* felhasználják a gumi- és papírgyártásban, a szennyvizek tisztításánál, adalékanyagként a műtrágyagyártáshoz stb. Ukrajnában, két megyében ismertek zeolitlelőhelyek – a Krími Autonóm Köztársaságban (Karadag) és Kárpátalján. Kárpátalján a Huszti (Szeklence, Mihálka, Husztsófalva,) és a Técsői járásban (Kisapsa) tártak fel jelentős zeolit lelőhelyeket. Közöttük a legjelentősebb a szeklencei (130 millió tonna) és a kisapsai (5,4 millió tonna) (Pop, 2003).

A vaskohászatban, az üvegyártáshoz és a porcelángyártáshoz használják a *dolomitot*. Kárpátalján, a Rahói járásban (Terebesfejrpaták) tártak fel dolomit-lelőhelyet, amelynek készleteit 56,6 millió tonnára becsülik (Ukrajna földrajzi enciklopédiája, 1989–1993).

A *bentonit* agyagot széleskörűen használja az ipar katalizátorként, kőolajszármazékok tisztítására, a vaskohászatban stb. Kárpátalján az ukrajnai készletek 12,48%-a található, amelyet három helyen tártak fel – Visk (Huszti járás) közelében és az Ilosvai járásban (Kissarkad, Ilonca). Az ipari készleteket összesen 7,6 millió tonnára becsülik (Pop, 2003).

A felsorolt nemfémes ásványkincseken kívül Kárpátalján sok helyen termelnek ki *ásványi festéket* tartalmazó agyagot (Ilonokújfalu, Nagyszőlősi járás), homokot (Beregdéda, Beregszászi járás), *terméskövet*, *perlitet* (Nagymuzsaly, Beregszászi járás; készletek – közel 50 millió tonna), márgát (Újkemence, Perecsenyi járás; készletek – 8 millió tonna), folyami kavicsot stb. A Kárpátaljai-alföldön jó minőségű agyag található, amely téгла- és tetőfedő cserép gyártására alkalmas.

1.3.5. Ásvány- és termálvizek

Kárpátalja jelentős *ásványvízkészletekkel* rendelkezik. A megyében ismert több mint 360 forrás, amelyből 39 tartozik az országos jelentőségűek közé (Ukrajna ásványvízforrásainak 19%-a). A vizek különböző ásványi összetételűek és gyógyhatásuk alapján sok esetben a híres kaukázusi ásványvizekkel hasonlítják össze. Az előnyös földrajzi fekvéssel és nagy vízkészletekkel rendelkező források közelében palackozó üzemeket építettek és a kész termékeket az egész Szovjetunió területére szállították. Ma már korszerű üzemek foglalkoznak az ásványvizek palackozásával. Az ismert ásványvízgyártó központokhoz tartozik Szolyva, Visk, Polena. A Kárpátalján készült termékek megtalálhatók Ukrajna üzleteiben, a késztermékek jelentős részét külföldre exportálják. Az évente ki-termelt ásványvíz mennyisége, amelyet 17, állami bizottság által bejegyzett forrásból termelnek ki, meghaladja a 119 ezer m³-t. Kárpátalja ásványvízforrásainak napi vízhozama összesen eléri a 10 ezer m³-t (Pop, 2003).

A legelterjedtebb ásványvizek karbonátosak, amelyek forrásai a Szolyvai járásban találhatóak, és a Kárpátok gyűrt szerkezeti egységeihez kapcsolódnak: Polena, Galambos, Dombostelek, Hársfalva, Szolyva stb. Az Ökörmezői járásban és az Ung felső folyása mentén a legismertebb karbonátos nátriumtartalmú és lúgos ásványvizek: Drugetháza (Perecsenyi járás), Vízköz (Ökörmezői járás), Talaborfalu (Técsői járás), Sóslak, Csontos (Nagybereznai járás) stb. (*Zasztavecka – Zasztaveckij et al. 1996*).

A Kárpátaljai süllyedék területéhez szulfidos ásványvízforrások tartoznak, amelyek között a legismertebbek: Kékesfüred (Munkácsi járás), Gánya (Técsői járás). Magas vastartalommal rendelkező ásványvizek az Ung, Tarac és Tisza felső folyásának vidékén terjedtek el. A legismertebb forrás közöttük Kelecsényben (Ökörmezői járás) található. Mindezekon kívül előfordul arzéntartalmú (Tiszaborkút, Rahói járás), jód és bróm tartalmú (Aknaszlatina, Técsői járás), radont tartalmazó (Kaszómező, Rahói járás) ásványvíz is. A karbonátos és szulfidos ásványvízforrások mellett gyógyüdülőket hoztak létre (*Zasztavecka – Zasztaveckij et al. 1996*).

Az ásványvízforrásokon kívül Kárpátalja, főleg síkvidéki részén, ahol a geológiai időben vulkanikus tevékenység játszódott le, *termálvízforrásokat* is feltártak, amelyek vízhőmérséklete meghaladja a 30–40 °C-t. A termálvizek a felszín alatt 300–400 méter mélységben helyezkednek el. A termálvízforrások közelében gyógyüdülőket, uszodákat építettek fel. A legismertebb termálvíz-lelőhelyek Kárpátalján Beregszász, Mezőkaszony, Gut, Nagybégány – a Beregszászi járásban, Veléte és Saján – a Huszti járásban, Ungvár, Beregkisalmás (Munkácsi járás), Nagyszőlős és Nagypalád (Nagyszőlősi járás) (*Pop, 2003*).

1.4. Éghajlati viszonyok

A változatos domborzati viszonyok Kárpátalján a kis területi kiterjedés ellenére változatos éghajlati viszonyokat eredményeznek. A megye síkvidéke a *nedves kontinentális éghajlattípushoz* tartozik, a Kárpátokra pedig ennek a hegyvidéki változata jellemző. Az ukrainai klimatológia, valószínűleg a szovjet klimatológia örökségeként, az Aliszov-féle éghajlati osztályozást favorizálja. Ez az éghajlati övek kijelölésénél az uralkodó légtömegeket veszi alapul. Az Aliszov-féle osztályozás Kárpátalját a mérsékelt öv mérsékelt kontinentális éghajlati területébe sorolja. Ezt az éghajlattípust a mérsékelt övi tengeri, valamint a mérsékelt övi szárazföldi légtömegek váltakozása jellemzi egész év folyamán. Télen, időnként, a Kárpátok védőhatása ellenére, betörnek ide a sarkvidéki légtömegek, hideg száraz időjárást eredményezve. Nyáron viszont előfordul, hogy a trópusi szárazföldi (szaharai) légtömegek érik el a térséget, forró, száraz időjárást alakítva ki.

A KÖTET SZERZŐI

- BARANYI BÉLA, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, osztályvezető, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Osztály, Debrecen
- BERGHAUER SÁNDOR, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- BRENZOVIČS LÁSZLÓ PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász
- CSOMA ZOLTÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológiai Tanszék, Beregszász
- DARCSI KAROLINA, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, Beregszász
- FILEPNÉ NAGY ÉVA PhD, igazgatóhelyettes, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza
- FODOR GYULA, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- GÖNCZY SÁNDOR, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- GULYÁS LÁSZLÓ PhD, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar Ökonomiei és Vidékfejlesztési Intézet, Szeged
- IZSÁK TIBOR, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- JAKAB LAJOS MD, családorvos, Badaló
- KÉSZ BARNABÁS néprajzkutató, Salánk
- KISS ÉVA, a közgazdaságtudományok doktora, tudományos főmunkatárs, Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete, Ungvár
- KOHUT ERZSÉBET, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológiai Tanszék, Beregszász
- MOLNÁR D. ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- MOLNÁR JÓZSEF PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, Beregszász
- OROSZ ILDIKÓ PhD, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, Beregszász
- ZSELICZKY ISTVÁN, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológiai Tanszék, Beregszász

Dialóg Campus Kiadó (Nordex Kft.) • 1088 Budapest, Rákóczi út 9. Tel./fax:
(1) 266–0025, 266–1265; e-mail: info@dialogcampus.hu • A kiadásért felel: dr.
Bázing Zsuzsanna igazgató • Főszerkesztő: Schenk János • Műszaki szer-
kesztő: Strasserné Csapó Ilona • A szerkesztő munkatársa: Rajhóczki László
• Borító: Pinczehelyi Sándor • Az első borítón a Sipot-vízesés, Karmacsi Zol-
tán fotója. A hátsó borítón Beregszász madártávlatból, Molnár D. István
fotója • Nyomdai kivitelezés: Sümegi Nyomdaipari, Kereskedelmi és Szol-
gáltató Kft. Pécs. Felelős vezető: Sümegi Ferenc ügyvezető.

ISBN 963 9052 33 7 Ö
ISBN 978 963 9899 18 6

Kárpátalja

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának sorozata a Kárpát-medence régióinak helyzetét, térbeli folyamatait elemzi a harmadik évezred elején. A Kárpát-medence gazdasági tereinek fejlődésében az 1990-es évtizedben lezajlott politikai változások és gazdasági átalakulások ellentmondásos folyamatokat váltottak ki. Az európai uniós tagság távlatos eredménye a Kárpát-medence évszázadok során formálódott integrációs kapcsolatainak modern formában történő újraszerveződése lehet. A térség földrajzi fekvése, az integrációra való érettség változatos formái miatt természetesen a kívánatos állapot elérése hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusoknak, kutatóknak, gazdasági szakembereknek egyaránt. A sorozat ehhez a szoros szellemi együttműködéshez kíván segítséget nyújtani.

A sorozat tizenegyedik kötete a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalja régiót mutatja be, a térség jelenlegi gazdasági-társadalmi viszonyait elemzi, a fejlődés különböző tényezőit méri fel történelmi összefüggésekbe ágyazva. A 12 800 km² területű, 1,25 millió népességű, történelmileg az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területéből 1920-ban létrejött nagy közigazgatási egység jelenleg 13 járást, 11 várost, 19 városias jellegű és 579 egyéb falusi települést foglal magában, a régió lakosságából mintegy 150 ezer fő, Kárpátalja népességének 12%-a a magyar nemzetiségű kisebbség. Többek között ezért is megkülönböztetett érdek a régió komplex gazdasági-társadalmi szempontú elemzése.

A sorozat szerkesztője Horváth Gyula, az MTA doktora, egyetemi tanár, az MTA Regionális Kutatások Központjának Széchenyi-díjas főigazgatója, az Academia Europaea tagja. A kötetet Baranyi Béla, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, az MTA RKK ATI Debreceni Osztályának vezetője, a Debreceni Egyetem tanára szerkesztette.

9 789639 189918 6